

تأثیر عرفان نظری بر نظام حکمت صدرایی

علی‌اعلیٰ بنابی

www.ketabo.ir

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
انتشارات

تأثیر عرفان نظری بر نظام حکمت صدرایی

علی اعلایی بُنابی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ: ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰

قیمت: ۳۵۰۰ تومان

طراح جلد: پدیدمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: مدیریت

سرشناسه: اعلایی بُنابی، علی، ۱۳۹۶.

عنوان و نام پدیدآور: تأثیر عرفان نظری بر نظام حکمت صدرایی (علی اعلایی بُنابی).

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۴۴۰ص.

شابک: ۲- ۳۹۵-۱۰۸-۶۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه یادداشت: نمایه.

موضوع: صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. - نقد و تفسیر.

موضوع: Sadraddin Shirazi, Muhammad ebn Ebrahim - Criticism and interpretation

موضوع: حکمت متعالیه. موضوع: Transcendent Philosophy

موضوع: عرفان. موضوع: Mysticism

موضوع: عرفان و فلسفه. موضوع: Mysticism & Philosophy

موضوع: فلسفه اسلامی. موضوع: Islamic Philosophy

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ت۲۶الف/ ۲۸ BBR

رده‌بندی دیویی: ۱۸۹/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۶۲۹۱۷

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۵	تبیین موضوع
۱۶	ضرورت، هدف، تعریف، مسأله و بستر سؤال‌های تحقیق
۱۷	نوآوری
۱۷	پیشینه تحقیق
۱۸	ساختار کلی تحقیق
۱۹	قدردانی و تشکر
۲۱	بخش اول: کلیات
۲۳	فصل اول: حکمت متعالیه
۲۵	مبحث اول: واژه «حکمت متعالیه»
۲۷	مبحث دوم: مکتب حکمت متعالیه
۲۸	گفتار اول: عوامل پیدایش حکمت متعالیه
۲۸	الف) روش حکمت متعالیه
۳۲	ب) منابع حکمت متعالیه
۳۵	گفتار دوم: نوآوری‌های صدرالمتألهین
۳۹	فصل دوم: عرفان نظری و مبانی آن
۴۱	مبحث اول: تقسیم‌بندی عرفان اسلامی
۴۳	مبحث دوم: تعریف علم عرفان نظری

- ۴۷..... مبحث سوم: موضوع علم عرفان نظری
- ۴۹..... مبحث چهارم: مبادی و مسائل عرفان نظری
- ۵۱..... مبحث پنجم: چکیده مبانی و اصول عرفان نظری
- ۶۳..... **فصل سوم: روابط فلسفه و عرفان**
- ۶۷..... مبحث اول: بررسی تاریخی دیدگاه فلسفی و عرفانی
- ۶۷..... گفتار اول: دیدگاه فیلسوفان درباره عرفان
- ۷۱..... گفتار دوم: دیدگاه عارفان درباره فلسفه
- ۷۹..... مبحث دوم: تفاوت‌های فلسفه و عرفان
- ۸۱..... **عصل چهارم: تأثیر عرفان بر حکمت متعالیه**
- ۸۳..... مبحث اول: تأثیر عرفان بر حکمت متعالیه
- ۹۱..... مبحث دوم: تأثیر عرفان نظری در فصل‌بندی کتاب اسفار
- بخش دوم: تأثیر عرفان نظری بر مباحث کلان هستی‌شناختی حکمت متعالیه**
- ۹۷..... **فصل اول: نقش عرفان نظری در اصالت وجود صدرایی**
- ۹۹..... مبحث اول: پیشینه تاریخی
- ۱۰۳..... مبحث دوم: اصالت وجود از نگاه صدر المتألهین علیه السلام
- ۱۰۹..... مبحث سوم: اصالت وجود در عرفان نظری
- ۱۱۱..... مبحث چهارم: ادله مشترک اصالت وجود در عرفان و حکمت متعالیه
- ۱۱۷..... گفتار اول: ادله اصالت حقیقت لا بشرطی
- ۱۱۸..... گفتار دوم: ادله اصالت موجودات خاص
- ۱۱۹..... مبحث پنجم: میزان تأثیر عرفان نظری در اندیشه صدر المتألهین علیه السلام
- ۱۲۱..... مبحث ششم: بررسی نقش عرفان در شکل‌گیری برخی از فروع اعتقادی و وجودی
- ۱۲۳..... گفتار اول: نحوه ارتباط وجود و ماهیت و رگه‌های عرفانی آن
- ۱۲۳..... گفتار دوم: تقدّم و تأخر بالحقیقه و المجاز و نقش مباحث عرفانی در آن
- ۱۲۷..... گفتار سوم: نقش عرفان نظری در شکل‌گیری نظریه امکان فقری
- ۱۲۹..... **فصل دوم: تأثیر عرفان نظری بر دیدگاه تشکیک وجود**
- ۱۳۵..... مبحث اول: پیشینه تاریخی
- ۱۳۹..... مبحث دوم: اقسام تشکیک

- گفتار اول: تشکیک عامی ۱۴۳
- گفتار دوم: تشکیک خاصی ۱۴۷
- ملاک تشکیک خاصی ۱۵۰
- گفتار سوم: تشکیک عرفانی یا خاص الخاصی ۱۵۱
- مبحث سوم: تأثیر عرفان نظری بر نظریه تشکیک خاصی ۱۵۵
- مبحث چهارم: نقش عرفان در برخی از فروعات نظریه تشکیک خاصی ۱۵۹
- گفتار اول: نقش عرفان در دیدگاه وجود رابط ۱۵۹
- گفتار دوم: رگه‌های عرفانی حمل حقیقت و رقیقت ۱۶۵
- گفتار سوم: کلی‌سی و عرفان نظری ۱۷۴
- فصل سوم: وحدت شخصی وجود در حکمت متعالیه ۱۸۳**
- مبحث اول: آموزه وحدت شخصی وجود ۱۸۵
- مبحث دوم: براهین اثبات وحدت شخصی وجود در حکمت متعالیه ۱۸۷
- گفتار اول: برهان تحلیل رابطه علت و وجود رابط ۱۸۸
- گفتار دوم: برهان نامتناهی بودن وجود حق بالی ۱۹۳
- گفتار سوم: برهان بسیط الحقیقه بودن حق بالی ۱۹۶
- گفتار چهارم: برهان صدیقین ۲۰۲
- مبحث سوم: نفس‌الأمر داشتن تجلی در حکمت صدرایی ۲۰۷
- مبحث چهارم: تشکیک در تجلی و ظهور ۲۱۵
- مبحث پنجم: تأثیر وحدت شخصی وجود در طرح و سامان‌دهی برخی از مسائل حکمت متعالیه ۲۱۹
- گفتار اول: قاعده الواحد و صادر نخستین در بستر وحدت شخصی وجود ۲۱۹
- گفتار دوم: تأثیر دیدگاه عرفان بر قاعده بسیط الحقیقه ۲۲۸
- گفتار سوم: تقدّم و تأخر بالحق ۲۳۶
- بخش سوم: نقش عرفان در مباحث خداشناسی حکمت متعالیه ۲۴۱**
- فصل اول: مباحثی در اسماء و صفات حق تعالی ۲۴۳**
- مبحث اول: بحث اسمای الهی در عرفان نظری ۲۴۷
- مبحث دوم: اسماء و صفات الهی از منظر صدرالمتألهین و تأثیر دیدگاه عرفانی بر وی ۲۵۱
- گفتار اول: مسئله عینیت صفات با ذات ۲۵۵

۲۵۸.....	گفتار دوم: هم‌گرایی عرفان و حکمت متعالیه در نظریه علم پیشین الهی
۲۶۳.....	گفتار سوم: تأثیر عرفان در تبیین صدرایی از کلام الهی
۲۶۷.....	فصل دوم: تبیین مراتب سه‌گانه توحید
۲۷۱.....	مبحث اول: تأثیر عرفا در تقریر صدرایی توحید ذاتی
۲۷۳.....	مبحث دوم: رگه‌های عرفانی توحید صفاتی در حکمت متعالیه
۲۷۵.....	مبحث سوم: توحید افعالی
۲۸۳.....	بخش چهارم: عرفان نظری و مباحث جهان‌شناختی حکمت متعالیه
۲۸۵.....	فصل اول: عالم مثال از دیدگاه عرفان و حکمت متعالیه
۲۸۷.....	مبحث اول: عالم مثال در دیدگاه صدرالمتألهین
۲۹۰.....	گفتار اول: تقسیم صدرایی عالم مثال به منفصل و متصل
۲۹۲.....	گفتار دوم: تقسیم عالم مثال به نزولی و صعودی در دیدگاه صدرالمتألهین
۲۹۴.....	گفتار سوم: اثبات عالم مثال منفصل در حکمت متعالیه
۲۹۷.....	مبحث دوم: تقسیم مثال اقسام و ادله آن از دیدگاه عرفا
۳۰۳.....	مبحث سوم: میراث تأثیر مدیری صدرالمتألهین از سخنان عرفا
۳۰۷.....	فصل دوم: حرکت جوهری در رایج و تجدید امثال عرفانی
۳۰۹.....	مبحث اول: تبیین صدرایی حرکت جوهری
۳۱۵.....	مبحث دوم: نظریه خلق جدید عرفا
۳۱۹.....	مبحث سوم: تأثیر عرفان بر نظریه حرکت جوهری
۳۲۳.....	مبحث چهارم: اثبات حدوث زمانی عالم ماده با نظریه حرکت جوهری
۳۲۵.....	بخش پنجم: رگه‌های عرفانی در مباحث انسان‌شناختی حکمت صدرایی
۳۲۷.....	فصل اول: بررسی تأثیر عرفان نظری بر تبیین حقیقت نفس و آرای آن
۳۲۹.....	مبحث اول: تعریف نفس و ارتباط آن با بدن انسان
۳۳۳.....	تأثیر عرفان بر دیدگاه صدرایی از نفس و ارتباط آن با بدن
۳۳۷.....	مبحث دوم: نظریه «جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء» بودن نفس
۳۴۱.....	تأثیر عرفان نظری بر نظریه حدوث جسمانی نفس
۳۴۵.....	مبحث سوم: نظریه اتحاد قوا با نفس
۳۴۷.....	تأثیر دیدگاه عرفا در نظریه «اتحاد قوا با نفس»
۳۴۹.....	مبحث چهارم: قوه خیال و بررسی تأثیر دیدگاه عرفانی

۳۵۱	گفتار اول: اثبات تجرد قوه خیال
۳۵۲	گفتار دوم: خلاقیت خیال و قدرت انشاء صور
۳۵۵	مبحث پنجم: عقل نازل بودن قوه واهمه
۳۵۷	پشتوانه عرفانی نظریه «عقل نازل بودن وهم»
	فصل دوم: هم‌گرایی فلسفه و عرفان در نظریه اتحاد عقل و عاقل و معقول (به
۳۵۹	معنا صیوروت)
۳۶۱	مبحث اول: پیشینه بحث
۳۶۳	مبحث دوم: اتحاد عاقل و معقول در حکمت متعالیه
۳۶۹	ادله اثبات اتحاد عقل و معقول
۳۷۵	مبحث سوم: اثبات برتری صدرایی اتحاد عاقل و معقول
۳۸۳	فصل سوم: رگه‌های عرفانی در نظریه معاد جسمانی
۳۸۵	مبحث اول: معاد جسمانی در حکمت متعالیه
۳۹۵	گفتار اول: بدن برزخی یا قالب شایسته
۳۹۸	گفتار دوم: تناسخ ملکوتی
۴۰۳	مبحث دوم: تأثیر اندیشه عرفانی بر دیدگاه صدرایی از معاد جسمانی
۴۰۹	کتابنامه
۴۲۳	فهرست آیات
۴۲۵	فهرست روایات
۴۲۷	فهرست اشعار
۴۲۹	نمایه
۴۳۵	نمایه موضوعی

پیشگفتار

در پرتو روزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به‌ویژه تعالیم تعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مرقی و نجات‌بخش آدمی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح متمسکین در آنان شد و از دیگر سوباعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مذاهب بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها شد.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظریه‌رودم و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخ‌رر شرایط کنونی و در خور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری، حسب‌الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان آیت‌الله علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین‌پژوهی»، «نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی» و «دانشنامه‌نگاری دینی» و همچنین «مرکز پژوهش‌های جوان» فعالیت می‌کند. پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی که مشتمل بر شش گروه علمی با عنوان‌های «فلسفه»، «معرفت‌شناسی»، «مطالعات قرآن و حدیث»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فهم دین» است، به منظور تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌کند:

۱. برپایی و ازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
۲. تبیین مسائلی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستری مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهه‌ها، انجمنی در قلم و عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکتب‌ها و دیدگاه‌های غرض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.

در راستای تحقق هدف‌های فوق، هیئت زگ‌وه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود در اختیار می‌گذارد. عرصه دین‌پژوهی، واگذار نموده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تبیین نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رساند. بدون تردید حکمت متعالیه نقطه عطفی در تاریخ اندیشه اسلامی است؛ تا جایی که با اتکای بدان می‌توان به تولید علوم انسانی اسلامی مبادرت نمود. یکی از ویژگی‌های حکمت متعالیه، تصحیح روش علمی عرفا و حکمای سلف است؛ تا جایی که ملاصدرا نه شهود به تنهایی را کافی می‌داند و نه برهان به تنهایی را وافی به مقصود می‌داند. در عوض، ملاصدرا روش تلفیقی برهانی-

شهودی را ارائه داد. در واقع ایشان برهان را بهترین زبان برای بیان مشهودات عرفانی می‌داند و از ناتوانی زبانی عرفا در تبیین مقاصد خود، به نقص یاد می‌کند.

حکمت متعالیه یک نظام جمع‌الجمعی است که از توانایی‌های حکمت مشاء، حکمت اشراق، کلام اسلامی و عرفان اسلامی بهره‌های وافری برده است. این میان تأثیر عرفان اسلامی، تأثیر خاصی است. وی از ابن عربی بهره در آثار خویش، به نیکی نام برده است و سخنانی از او نقل می‌کند. تأثر ملاصدرا از ابن عربی به حدی است که برخی، حکمت صدرایی را نه فلسفه، بلکه عرفان فلسفی و شرح آثار عرفانی محیی‌الدین و پیروان وی دانسته‌اند و زمان ظهور صدرمتألهین بعد از دوره سوم عرفان نظری نامیده‌اند؛ البته ملاصدرا در موارد بسیار اندکی نیز با آموزه‌های ابن عربی مخالفت می‌کند، از این رو نمی‌توان او را پیرویی جور و چوچای ابن عربی دانست؛ ولی در عین حال می‌توان گفت بیشتر آثار صدرمتألهین^۱ به ویژه اسفار، به برهانی کردن حقایقی ناظر است که ابن عربی و پیروان او از راه کشف و شهود بدان دست یافته و آن را عرفان نظری نامیده‌اند.

این کتاب که تأثیر عرفان نظری محیی‌الدینی را در اندیشه‌های فلسفی صدرالمتألهین و نوآوری‌های فلسفی وی را بررسی می‌کند بر اساس فرایند پژوهشی پژوهشگاه و در راستای هدف‌های پژوهشکده و به قام مستقر، ارجمند جناب حجت‌الاسلام علی اعلایی بنایی در گروه فلسفه نگاشته شده است. ایشان سال‌ها در محضر حضرات آیات عظام بهجت، حاج شیخ جواد تبریزی و شبیری زنجانی دروس خارج فقه را فرا گرفته است و به علاوه سال‌ها دروس خارج اصول را در محضر حضرات آیات عظام وحید خراسانی و محمدعلی بهبهانی تلمذ کرده است؛ همچنین همزمان دروس فلسفه و عرفان را از محضر استادان ارجمند حوزه همچون حضرات آیات زمانی قمشاهی و رحیقی آموخته است. ایشان در کنار تحصیل، سال‌هاست که دروس فقه و اصول و همچنین دروس فلسفه و عرفان را تدریس می‌کند.

در پایان از همه اعضای شورای علمی گروه فلسفه و ارزیابان جناب حجج اسلام دکتر مهدی کهنوجی و دکتر علی فضل‌ی و همچنین مؤلف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند، قدردانی نموده و از استادان و صاحب نظران درخواست می‌شود با ارسال نظرها و پیشنهادهای سازنده خویش ما را یاری نمایند.

گروه فلسفه

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی